

Waardencongruentie binnen vrijwillige verenigingen

Een sociaal-psychologisch verklaringsmodel voor de interactie van zelfselectie en socialisering

Marc Hooghe¹

Summary

Value Congruence in Voluntary Associations. A social-psychological explanation for the interaction between self-selection and socialisation.

Social capital theory assumes that interaction in voluntary associations leads to the development of generalised trust, norms of reciprocity and stronger networks of civic engagement. Social-psychological research however does not offer any evidence for the introduction of qualitatively new values within a group as a result of intragroup interaction. This line of research does document, however, the existence of processes of value congruence within groups. An analysis of Belgian survey data (n=1341) demonstrates a negative relation between feelings of ethnocentrism and membership of voluntary associations. Closer analysis suggests that not all kinds of associations have this effect, but only those with highly educated members, and therefore presumably initially low levels of ethnocentrism. This finding supports the social psychological theory on context specific socialisation effects, while it offers little support for the thesis on generalised socialisation which is prevalent in the social capital debate.

1. Inleiding

In zowat elk empirisch onderzoek over deelname aan het verenigingsleven vindt men een positieve correlatie terug tussen enerzijds het lidmaatschap van vrijwillige verenigingen en anderzijds de aanwezigheid van houdingen die men tegenwoordig betitelt als 'sociaal kapitaal'. Steunend op het werk van Robert Putnam (1993; 2000) kan sociaal kapitaal worden beschouwd als de aanwezigheid van veralgemeend vertrouwen, van normen van wederkerigheid en van netwerken van maatschappelijk engagement. In de literatuur vinden we echter twee concurrerende verklaringenmodellen voor de samenhang tussen lidmaatschap en sociaal kapitaal (Stolle, 2000a). Sommige auteurs gaan uit van een socialisatielogica: door de interactie met anderen raken leden van verenigingen gesocialiseerd in een meer democratisch en maatschappelijk geïntereerd waardenpatroon (Putnam, 1995; Hooghe, 1999b). In een daaropvolgende fase worden deze houdingen getransfereerd naar andere ervaringswerelden: de leden leren niet alleen hun eigen medeleden te vertrouwen, maar ontwikkelen ook een veralgemeend vertrouwen in hun mede-

burgers. Rosenblum (1998) stelt dat zelfs antidemocratische organisaties een dergelijke invloed uitoefenen, en op die manier bijdragen tot de vorming van sociaal kapitaal. De auteurs die een dergelijk verklaringsmodel hanteren zien verenigingen dus als een 'leerschool van de democratie', zoals de Tocqueville het reeds formuleerde.

Andere auteurs zijn eerder sceptisch over het voorkomen van een dergelijk socialisatie-effect, en zij proberen de gevonden samenhang vooral te verklaren door middel van een proces van zelfselectie (Newton, 1999; Stolle, 1998, 2000b). Personen met een minder sociaal waardenpatroon zullen zich minder aangetrokken voelen tot het verenigingsleven, en dit leidt tot een oververtegenwoordiging van personen met een sociaal gewenst waardenpatroon onder het ledenbestand. Uslaner (1998) volgt min of meer dezelfde logica als hij stelt dat sommigen nu eenmaal een meer optimistische en meer vertrouwensvolle kijk op het leven hebben (vooral als gevolg van socialisatie in de jeugdfase), en daarom ook meer geneigd zullen zijn zich aan te sluiten bij het verenigingsleven.

De discussie tussen aanhangers van de socialisatiethese en de auteurs die vooral belang hechten aan selectieve rekrutering blijft voorlopig onbeslecht (Dekker, 1999; Hooghe, 2000a). Wel hebben Brehm en Rahn (1997) door middel van een Two Stage Least Square-regressie-analyse aangetoond dat de relatie van participatie naar houdingen net iets sterker is dan omgekeerd. Ook een dergelijke analyse leert ons echter niets over het causaal mechanisme dat verantwoordelijk zou kunnen zijn voor dit patroon. Er zijn weinig auteurs die zullen ontkennen dat er inderdaad zoiets bestaat als zelfselectie: het lijkt evident dat personen met een a-sociaal waardenpatroon minder aansluiting zullen zoeken bij het verenigingsleven. De centrale onderzoeksvraag is echter of verenigingen een additioneel socialisatie-effect uitoefenen, met andere woorden nog iets toevoegen aan het effect van selectieve rekrutering. Deze vraag willen we in dit artikel exploreren aan de hand van een Belgisch bevolkingsonderzoek naar participatie aan het verenigingsleven ($n=1341$), dat in 1998 werd uitgevoerd. Uit de responsanalyse blijkt dat deze survey behoorlijk representatief is voor de Nederlandstalige bevolking van het Vlaams Gewest, in het leeftijdssegment tussen 18 en 75 jaar (Elchardus, Hooghe & Smits, 1998). Bij de analyse van de resultaten van deze survey zullen we onder meer gebruikmaken van de theorievorming rond groepsprocessen, zoals die binnen de sociale psychologie werd opgebouwd. Deze theorievorming stelt dat de socialisatie-effecten van primaire groepen niet uniform zullen zijn, maar dat deze effecten afhankelijk zullen zijn van specifieke groepskenmerken. Omdat het bevolkingsonderzoek een zeer ruime bevraging van participatie aan het verenigingsleven omvat, is het mogelijk een onderscheid te maken tussen diverse soorten verenigingen, zodat we in de analyse kunnen nagaan of deze socialisatie-effecten uniform zijn, dan wel contextspecifiek.

2. Effecten van groepsinteractie

Binnen het hele debat over het verband tussen verenigingen en de vorming van sociaal kapitaal is er sprake van een vreemde communicatiekloof. Aan de ene kant gaan auteurs die zich

laten inspireren door het werk van de Tocqueville en van Putnam ervan uit dat interactie binnen groepen gevolgen heeft voor het waardenpatroon van de betrokken actoren. Aan de andere kant stellen we echter vast dat in het sociaal-kapitaaldebat de bestaande onderzoeksresultaten over de effecten van intragroepsinteractie grotendeels worden verwaarloosd. Een van de bedoelingen van dit artikel is dan ook de resultaten van deze sociaal-psychologische onderzoekstraditie te confronteren met de theoretische aannames van het sociaal-kapitaaldebat.

Aanhangers van de socialisatiethese gaan uit van twee van elkaar te onderscheiden effecten. Ten eerste stellen ze dat leden, als gevolg van hun interactie binnen de groep, een sterkere mate van vertrouwen zullen ontwikkelen in de overige groepsleden. Ten tweede wordt het op die manier opgebouwde vertrouwen getransfereerd naar andere handelingssferen en naar de samenleving in het algemeen (Stolle, 2000a). Beide veronderstelde processen zijn echter hoogst problematisch. Om te beginnen hebben we geen enkele aanwijzing dat interactie met andere groepsleden inderdaad leidt tot de vorming van een grotere mate van vertrouwen in die leden. Bovendien kunnen we ervan uitgaan dat er een belangrijk verschil bestaat tussen op kennis gebaseerd vertrouwen en veralgemeend vertrouwen (Yamagashi & Yamagashi, 1994). Het is niet omdat we vertrouwen hebben ontwikkeld in de ons omringende personen dat we dit vertrouwen zomaar zullen uitbreiden naar personen over wie we niet de minste informatie hebben. Zelfs indien dit wel het geval zou zijn, dan verschuift dit enkel het probleem: in dat geval is er geen enkele reden om aan te nemen dat de interactie binnen vrijwillige organisaties een meer bevoorrechte bron van veralgemeend vertrouwen zou zijn dan andere interactiesferen, zoals onderwijs, beroep, buurt of familieverband.

De literatuur rond sociaal kapitaal gaat grotendeels voorbij aan de resultaten van een uitgebreide onderzoekstraditie rond de effecten van groepsinteractie (Tajfel, 1981; Forsyth, 1983; Turner, 1987; Hendrick, 1987; Paulus, 1989). Zeker in het begin van de 20ste eeuw overheerste daarbij de neiging groepsgedrag eerder te beschouwen als een pathologisch fenomeen: juist door hun onderdompeling in de groep, zouden individuen de neiging vertonen zich irrationeel te gedragen (Hooghe, 1993). De afgelopen decennia lijkt die negatieve visie aan kracht te hebben ingeboet, en probeert men in het sociaal-psychologisch onderzoek op een meer neutrale wijze na te gaan wat de effecten zijn van groepsinteractieprocessen. Als we kijken naar de resultaten van deze onderzoekstraditie, constateren we dat een aantal van de centrale aannames van de sociaal-kapitaalliteratuur niet worden ondersteund.

Nergens vinden we enige indicatie dat de interactie met andere groepsleden zou leiden tot een versterking van vertrouwensniveaus, tot een verlaten van vooroordelen of meer in het algemeen tot het bevorderen van een meer sociaal wenselijk geacht waardenpatroon (Goslin, 1969; Mills & Rosenberg, 1970; Duncan & Fiske, 1977; Ajzen & Fishbein, 1980; Turner, 1987). Uit labo-experimenten blijkt zelfs dat interactie binnen een groep kan leiden tot een versterking van de vooroordelen tegenover outsiders (Skinner & Stephenson, 1981; Haslam & Oakes, 1999). Er is geen enkele aanwijzing dat het lidmaatschap van een groep als dusdanig zou leiden tot het ontwikkelen van een meer sociaal gewenst waardenpatroon. Dit impliceert echter niet dat de interactie met andere groepsleden geen socialiserend effect zou (kunnen) hebben; alleen is dit effect niet inherent aan het proces van groepsinteractie. Het gaat

veeleer om een endogeen geïnduceerd effect, dat afhankelijk is van de specifieke kenmerken van de groep. Leden van de groep zullen de neiging vertonen zich te laten beïnvloeden door de opvattingen van de overige groepsleden, waardoor er binnen de groep een proces van waardencongruentie optreedt (Tajfel, 1981; Turner, 1987; Levine & Russo, 1987; Abrams & Hogg, 1991). Een van de eerste systematische beschrijvingen van dit proces van wederzijdse beïnvloeding binnen groepscontexten is gebaseerd op de klassieke laboratoriumexperimenten van Solomon Ash (1952), waaruit bleek dat proefpersonen hun waarnemingsoordeel aanpassen om tegemoet te komen aan het oordeel van andere groepsleden. Deze vorm van 'personal influence' binnen groepen vinden we ook terug in het klassieke werk van Katz en Lazarsfeld, als zij stellen: 'we are led to expect that an individual's opinions will be substantially affected by the opinions of others whose company he keeps, or whose company he aspires to keep' (Katz & Lazarsfeld, 1955: 53). Het onderzoek naar groepsinteractieprocessen dat sindsdien werd verricht, lijkt deze stelling te bevestigen: groepsinteractie lijkt gepaard te gaan met een congruentie op het vlak van opvattingen en waarden (voor een overzicht, zie Levine & Russo, 1987).

Methodologisch is dit een belangrijke vaststelling voor het waardenonderzoek, dat immers nog al te vaak uitgaat van een ontologisch individualisme. Men stelt het dan voor alsof actoren nu eenmaal een bepaald waardenpatroon 'bezitten', dat slechts marginaal beïnvloed wordt door socialiserende actoren. De onderzoekstraditie rond groepsinteractie suggereert echter dat dergelijke waardenpatronen op dialogische wijze totstandkomen, binnen een bepaalde significantiehorizon (Taylor, 1989; Pattyn, 1998). Vrijwillige organisaties kunnen een belangrijk onderdeel vormen van die significantiehorizon, omdat verenigingen een van de zeldzame interactiecontexten zijn die door de actor volledig vrijwillig, en mede op basis van ideologische motieven, worden gekozen. Zeker in onderzoek bij jongeren blijkt keer op keer hoe belangrijk de invloed van leden van de *peer group* is op de morele ontwikkeling van het individu (Adler & Adler, 1998; Bankston & Caldas, 1996), en hoewel we kunnen aannemen dat dit effect bij volwassenen zwakker zal zijn, is er geen reden om aan te nemen dat het afwezig zou zijn (Williams, 1975). Dit betekent echter dat socialisatie-effecten binnen organisaties of groepen niet exogeen zijn: het is niet zo dat de interactie nieuwe waarden in de groep introduceert (Katz & Lazarsfeld, 1955: 96). Het is veeleer zo dat de groepsleden geconfronteerd worden met de opvattingen van anderen, en mede op grond daarvan hun eigen standpunt zullen bepalen of laten beïnvloeden: 'the sight and sound of others doing the same thing as oneself functioned as conditioned social stimuli to release and augment learned reaction tendencies previously existing in individuals (...) Importantly, however, social facilitation did not represent the emergence of new group properties; individual behaviour did not change qualitatively in groups, it was merely "enhanced" so to speak' (Turner, 1987: 11). Dit betekent met andere woorden dat de groepsleden zullen functioneren als een 'reference group' (Merton & Kitt, 1950), die door het individu zal worden gebruikt als ijkpunt bij de uitbouw van een eigen waardenpatroon.

Een recente poging om de onderzoekstraditie rond groepsprocessen te systematiseren vinden we in het werk van Tajfel (1981) en Turner (1987). Zij gaan ervan uit dat actoren geneigd

zijn cognitieve dissonantie te vermijden. Een geïsoleerde actor is echter louter cognitief nauwelijks in staat een coherent waardenpatroon te ontwerpen dat congruent zou zijn met de complexiteit van waarnemingen uit de externe wereld. Vooral Turner wijst erop dat processen van 'zelfcategorisering' sterk complexiteitsreducerend kunnen zijn: doordat de individuele actor zichzelf leert beschouwen als behorend tot een welomschreven maatschappelijke categorie, krijgt hij ook toegang tot het waardenpatroon en de rol die verbonden zijn aan die categorie. De observatie dat groepsleden zich laten beïnvloeden door de opvattingen van andere leden, wijst dus niet noodzakelijk op externe conformiteit, maar documenteert veeleer de manier waarop individuen op dialogische wijze hun waardenpatroon opbouwen (Abrams & Hogg, 1991; Haslam & Oakes, 1999).

Binnen dit wederzijds beïnvloedingsproces kan men twee verschillende componenten onderscheiden (Turner, 1987; Turner & Oakes, 1989). Ten eerste ontvangen groepsleden informatie van andere leden, aan de hand waarvan ze hun eigen wereldbeeld zullen construeren. Ten tweede is er een normatieve invloed waarbij de leden, al dan niet gedeeltelijk, de normen en waarden van andere groepsleden overnemen. Men mag hieruit echter niet de conclusie trekken dat groepsinteractie geen *additief* effect zou hebben, en de effecten van de interactie zich zouden beperken tot de convergentie op een reeds vooraf gegeven gemiddelde. Het is eerder zo dat door processen van groepsopolarisatie, de convergentie zal plaatsvinden op een extremer niveau: 'uniformities in intragroup behavior result from the members' opinions becoming more extreme in the socially favoured direction rather than from convergence on the average of their initial position' (Turner, 1982: 35).

De zelfcategorisatietheorie van Turner impliceert dat socialisatie vooral succesvol zal zijn indien de actor geïntegreerd wordt in een groep met een relatief homogeen waardenpatroon. De omgang met gelijkgezinden versterkt de reeds aanwezige houdingen; de confrontatie met andere meningen en opvattingen zal een bron van onzekerheid en twijfel zijn. Zoals Verba (1961: 40) reeds opmerkte: 'the greater the homogeneity of primary group contacts, the greater the intensity of political participation (...) it was found that voters with friends of various political persuasions were less strong in their voting intentions than those whose friends were all of the same persuasion'. Ook uit recent Nederlands onderzoek blijkt overigens dat integratie in sociale netwerken met een sterke mate van homogeniteit inzake politieke en maatschappelijke opvattingen, gepaard gaat met een grotere gehechtheid aan deze normen en waarden (Nieuwebeerta & Flap, 2000).

Als we de resultaten van deze onderzoekstraditie confronteren met het sociaal-kapitaaldebat, rijst er een duidelijk probleem. De aanhangers van de socialisatietheorie gaan ervan uit dat groepsinteractie leidt tot exogeen geïnduceerde kwalitatieve verschuivingen. De zelfcategorisatietheorie, daarentegen, gaat ervan uit dat enkel endogeen geïnduceerde normen en houdingen zullen worden versterkt, en dat er geen nieuwe normen en houdingen worden geconstrueerd als gevolg van de interactie. De sociaal-kapitaaltheorie impliceert dus dat *alle* soorten verenigingen een gelijkaardig en sociaal gewenst socialiserend effect zullen hebben. Het sociaal-psychologisch onderzoek, daarentegen, impliceert dat dit effect enkel zal optreden in die verenigingen waar dit soort houdingen reeds sterk aanwezig is. Aan de hand van recent Vlaams

Tabel 1: Correlatie van etnocentrisme met andere attitudeschalen

	etnocentrisme	individualisme	autoritarisme	onveiligheid	stem extreem-rechts
etnocentrisme	-				
individualisme	0,44/0,34	-			
autoritarisme	0,37/0,27	0,48/0,37	-		
onveiligheid	0,35/0,28	0,28/0,18	0,37/0,26	-	
stem extreem-rechts	0,34/0,35	0,18/0,18	0,10/0,10	0,12/0,14	-

Alle correlaties zijn significant op niveau 0,001 ($n=1341$). Eenheden zijn respectievelijk enkelvoudige correlaties en partiële correlaties, gecontroleerd voor leeftijd, inkomen, opleiding en geslacht.

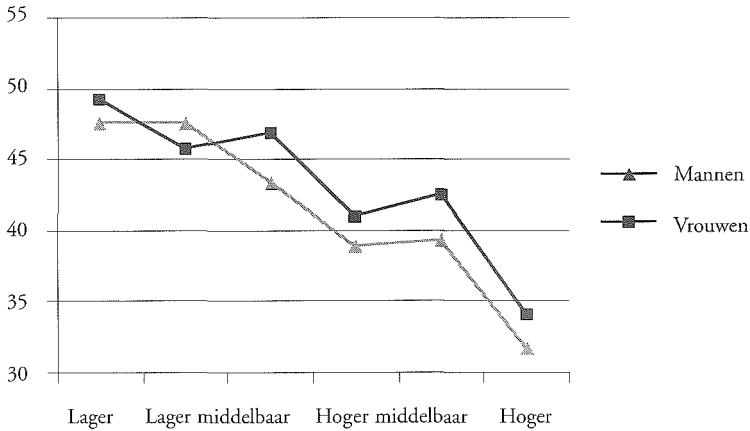
survey materiaal over participatie aan het verenigingsleven proberen we in de volgende paragrafen na te gaan welk van deze twee benaderingen het best in staat is het verband tussen participatie en houdingen te verklaren.

3. Etnocentrisme en veralgemeend vertrouwen

Bij de toetsing van deze theorieën zullen we gebruikmaken van de resultaten van een *face to face*-surveyonderzoek, dat in 1998 werd uitgevoerd in Vlaanderen ($n=1341$; zie Elchardus, Hooghe & Smits, 1998; Hooghe, 1999b). De survey bevatte niet alleen een uitgebreide bevraging van het participatiegedrag, maar tevens werden een groot aantal attitude-meetschalen in het onderzoek opgenomen, die verwijzen naar onsuccesvolle maatschappelijke integratie of naar een gebrek aan sociaal kapitaal. In deze analyse zullen we ons richten op één specifieke meetschaal, namelijk etnocentrisme. Er zijn drie verschillende redenen waarom we deze schaal hebben gekozen. Ten eerste kan de schaal fungeren als een *pars pro toto* voor een cluster van houdingen die verwijzen naar een gebrek aan sociaal kapitaal. De meetschaal vertoont immers een heel sterke samenhang met meetinstrumenten voor een utilitaire opvatting van individualisme, steun voor autoritaire gezagsrelaties, gevoelens van bedreiging of onveiligheid en het kiezen voor extreemrechtse partijen (tabel 1). Er is geen enkele andere houding die zo sterk samenhangt met dit complex van cultureel-conservatieve houdingen. Ook theoretisch zien we trouwens dat in de onderzoekstraditie rond cultureel-conservatisme met name het etnocentrisme beschouwd wordt als het meest stabiele en het meeste kenmerkende element van dit waardencomplex (Lipset, 1959; Young-Bruehl, 1996; Houtman, 2000).

Een tweede reden is eerder technisch: deze door het team rond Jaak Billiet ontworpen schaal blijkt bijzonder solide en consistent, niet alleen in dit onderzoek (Hooghe, 1999b), maar ook in andere surveys (Billiet, Carton & Huys, 1990; Billiet, Carton & Eisinga, 1995).

Een derde reden om deze schaal te kiezen is inhoudelijk van aard. Veralgemeend vertrouwen kan worden beschouwd als een kernelement binnen het gehele sociaal-kapitaalcomplex (Putnam, 2000; Stolle, 2000a). Veralgemeend vertrouwen is een basisattitude die zich uitstrekt tot *alle* leden van een gegeven gemeenschap, en dit in tegenstelling tot het meer particuliere vertrouwen in de personen die we met name kennen. Etnocentrisme druist duidelijk

Figuur 1: Gemiddelde score voor ethnocentrisme, voor zes onderwijsniveaus (gestandaardiseerde schaal, 0-100; zes onderwijsniveaus, van enkel lager onderwijs tot voltooid hoger onderwijs)

in tegen het veralgemeend karakter van deze eerste vorm van vertrouwen: een deel van de leden van een samenleving wordt afgezonderd, en wordt beschouwd als een minder volwaardig lid van de samenleving. Hoewel ethnocentrisme dus zeker niet kan worden beschouwd als het logische tegendeel van sociaal kapitaal, kunnen we wel stellen dat de aanwezigheid van ethnocentrisme erop wijst dat het vertrouwen in elk geval niet veralgemeend wordt tot de volledige bevolking.

Uit eerder onderzoek weten we dat ethnocentrisme vooral wordt beïnvloed door het opleidingsniveau van de respondent (Billiet, Carton & Huys, 1990). Ook in dit onderzoek vinden we een duidelijk onderscheid terug naargelang het opleidingsniveau (figuur 1). Op een gestandaardiseerde schaal met een verloop van 0 tot 100 variëren de scores van 48,3 bij diegenen met enkel lager onderwijs tot 32,9 bij diegenen die hoger onderwijs hebben voltooid. Het feit dat we zo'n sterke gradatie van ethnocentrisme waarnemen als gevolg van het opleidingsniveau laat ons toe een vergelijking te maken tussen diverse bevolkingsgroepen. We kunnen ervan uitgaan dat in de laaggeschoolde strata van de bevolking een hogere mate van ontvankelijkheid, c.q. tolerantie voor een ethnocentrisch discours bestaat dan in de hooggeschoolde bevolkingsgroepen.² Het verband tussen opleidingsniveau en ethnocentrisme is zo sterk dat we ervan kunnen uitgaan dat een voldoende grote groep van laaggeschoolden altijd een hoger ethnocentrismeniveau zal vertonen dan een even grote groep van hooggeschoolden, zelfs indien er bij de samenstelling van deze groepen processen van zelfselectie optreden.

Als we in de analyse, na controle voor de achtergrondkenmerken van de leden, en vooral dan het opleidingsniveau, een relatie zouden vinden tussen participatie en ethnocentrisme kun-

nen we die in principe op twee manieren verklaren. Ofwel volgen we het veralgemeende verenigingsoptimisme van Putnam en Rosenblum en gaan we ervan uit dat alle verenigingen een reducerend effect hebben op etnocentrisme; ofwel laten we ons leiden door de convergentietheorie, en dan verwachten we dat etnocentrische verenigingen leiden tot een versterking van het etnocentrisme, terwijl de niet-etnocentrische verenigingen leiden tot een afzwakking van het etnocentrisme.

4. Zelfselectie

Als we willen nagaan of er waardencongruentie optreedt binnen verenigingen, dienen we eerst aan te tonen dat er inderdaad sprake is van selectieve rekrutering, die ervoor zorgt dat de leden een selecte steekproef vormen van de bevolking. Indien die selectieve rekrutering er niet zou zijn, zou er geen verschil optreden tussen interactie binnen een organisatie en interactie binnen de samenleving in het algemeen, en zou het bijgevolg ook niet mogelijk zijn de effecten van verenigingen af te zonderen in het onderzoek. Het aantonen van selectieve rekrutering is echter grotendeels overbodig: we weten immers reeds geruime tijd dat het participerende bevolkingsdeel niet representatief is voor de bevolking in het algemeen. Deze differentiatie uit zich niet alleen op het niveau van achtergrondvariabelen zoals geslacht, leeftijd, opleidingsniveau en inkomen, maar ook op het niveau van de waarden en houdingen (Verba & Nie, 1972; Verba, Schlozman & Brady, 1995; Dekker, 1999).

De resultaten van onze survey vertonen net hetzelfde patroon: actieve participatie in het verenigingsleven is ongelijk verdeeld binnen de samenleving (Hooghe, 1999a). In de survey kregen de respondenten een lijst voorgelegd met 22 soorten organisaties, waarbij ze telkens konden aangeven of ze van deze organisatie a) geen lid; b) vroeger lid; c) passief lid; d) actief lid of e) bestuurslid waren. Om de determinanten van het participatiegedrag na te gaan, gebruiken we een logistische regressie met als dichotome afhankelijke variabele het actief of bestuurslidmaatschap van ten minste één soort organisatie. Als determinanten voor het participatiegedrag beschouwen we niet alleen de klassieke achtergrondvariabelen, maar ook een aantal mogelijke verklaringsfactoren uit de recente participatieliteratuur, zoals levensbeschouwing (De Hart & Dekker, 2000), het kijken naar televisie (Putnam, 2000) en de leef- en gezinssituatie (Hooghe, 2000b). De analyse laat zien dat vooral geslacht, opleiding en levensbeschouwing een significante invloed uitoefenen op het participatiegedrag (tabel 2). Deze analyse leert ons dat we ervan uit kunnen gaan dat het gemiddeld opleidingsniveau van de leden hoger zal liggen dan dat van de bevolking in het algemeen. Gezien de nauwe samenhang tussen etnocentrisme en opleidingsniveau, zouden we dan ook kunnen verwachten dat het etnocentrisme van deze leden lager zal liggen dan het steekproefgemiddelde.

Tabel 2: Logistische Regressie voor Actief Lidmaatschap

Variabele	exp(b)
Leeftijd	ns.
18-35jr	
36-55jr	1,19
56-75jr	0,92
Geslacht	***
Mannen	
Vrouwen	0,56
Opleiding	***
Laag	
Gemiddeld	1,29
Hoog	1,92
Inkomen	ns
-750 EUR/maand	
750-1.500 EUR	0,64
1.501-2.500 EUR	0,95
+ 2.500 EUR/maand	1,07
Levensbeschouwing	***
Niet christelijk	
Christelijk, niet-praktiserend	1,11
Christelijk, praktiserend	2,16
Tijd besteed aan televisie	ns
<14 u/wk	
14-20u/wk	1,17
+20u/wk	0,82
Gezinsverband	ns
Alleen/met ouders	
Met partner	0,74
Gescheiden/verweduwd	0,59

*= $p < 0,05$; **= $p < 0,01$; ***= $p < 0,001$

Logistische regressie, eenheden zijn exp(b), die de verhouding uitdrukken met de referentiecategorie (=1).

5. Effecten van lidmaatschap

In deze paragraaf willen we met behulp van een regressieanalyse aantonen dat er sprake is van socialisatie-effecten binnen verenigingen: actieve participatie in het verenigingsleven gaat gepaard met een reductie van de ethnocentrische gevoelens (tabel 3). In het eerste model laten we participatie buiten beschouwing, en proberen we ethnocentrisme enkel te verklaren aan de hand van de gebruikelijke achtergrondvariabelen. We zien echter dat ook deze variabelen reeds toelaten 14 procent van de variantie te verklaren. De belangrijkste determinanten van

Tabel 3: Invloeden op etnocentrisme

	Model 1 zonder verenigingen		Model 2 met verenigingen	
	B (SE B)	β	B (SE B)	β
Geslacht	-0,82 (1,04)	-0,02	-1,21 (1,03)	-0,03
Leeftijd	0,11 (0,04)***	0,09	0,14 (0,04)***	0,12
Inkomen	-0,12 (0,19)	-0,02	-0,03 (0,19)	0,00
Opleiding	-1,17 (0,20)***	-0,21	-0,84 (0,20)***	-0,15
Lid verenigingen	-	-	-1,36 (0,22)***	-0,19
Tijd aan televisie	0,24 (0,04)***	0,18	0,21 (0,04)***	0,16
Christelijk	1,68 (1,16)	0,04	2,03 (1,14)	0,05
Constante	45,50 (3,87)***		45,39 (3,80)***	
adj. r ²	0,14		0,17	

*= $p < 0,05$; **= $p < 0,01$; ***= $p < 0,001$

Eenheden zijn respectievelijk niet-gestandaardiseerde (met standaardafwijking) en gestandaardiseerde coëfficiënten van een Ordinary Least Squares regressie.

etnocentrisme blijken opleidingsniveau (negatief) en de tijd die besteed wordt aan het kijken naar televisie (positief).

Bij de opname van participatie als onafhankelijke variabele (Model 2) hebben we ons laten leiden door de resultaten van een eerdere analyse, waaruit bleek dat we niet alleen rekening dienen te houden met het *huidige* participatieniveau van de respondent, maar ook met haar/zijn participatiegeschiedenis (Hooghe, 1999b). Het kenmerk van socialisatie-ervaringen is immers dat hun invloed merkbaar blijft, ook indien de ervaring als dusdanig reeds is afgelopen. Vandaar dat we in de analyse steeds zullen werken met de indicator 'ooidlidmaatschap', dat is de optelsom van het huidige en het voormalige lidmaatschap. Als we deze variabele opnemen in de analyse, zien we dat lidmaatschap een reducerend effect heeft op etnocentrisme. De totale verklaarde variantie stijgt van 14 tot 17 procent, en lidmaatschap wordt zelfs de belangrijkste variabele, sterker nog dan onderwijs.

Het feit dat lidmaatschap van organisaties gepaard gaat met een reductie van etnocentrisme kan echter nog steeds op twee manieren worden verklaard: ofwel door een algemene socialisatie, ofwel door een specifieke vorm van waardencongruentie die afhankelijk is van verenigingskenmerken.

6. Waardencongruentie

In deze paragraaf gaan we na of deze socialisatie al dan niet *afhankelijk* is van de achtergrondkenmerken van de leden, of er met andere woorden een interactie optreedt tussen zelfselectie en socialisatie. We zouden er daarbij van uit kunnen gaan dat de doelstellingen van de organisatie hun invloed laten gelden: organisaties met een sociale doelstelling zouden dan een sterker effect hebben dan organisaties die louter gericht zijn op vrijetijdsactiviteiten of

Tabel 4: Kenmerken van verschillende soorten organisaties

	<i>n</i>	opleiding huidige leden	opleiding ooit-leden	gemiddeld etnocentrismeniveau	enkelvoudige correlatie	partiële correlatie
vrede en mensenrechten	64	13,82	13,98	26,4	-0,24***	-0,18***
leefmilieu	82	13,47	13,00	31,7	-0,18***	-0,13***
wijk- en schoolcomité	114	13,25	13,22	34,5	-0,17***	-0,11***
gezinsorganisatie	183	12,78	12,46	35,3	-0,14***	-0,10**
kunst	111	12,75	13,02	37,5	-0,14***	-0,08*
religie	52	12,74	13,24	32,4	-0,14***	-0,11***
politiek	72	12,62	12,56	35,5	-0,08**	-0,07*
jeugdorganisatie	49	12,46	12,41	40,7	-0,19***	-0,10**
sport	323	12,26	12,21	39,6	-0,15***	-0,06
zorgtaken	102	12,18	12,58	35,2	-0,11**	-0,10**
socio-cultureel	101	12,17	12,19	41,9	-0,06*	-0,05
hobby	111	11,96	12,25	42,5	-0,05	-0,03
Rode Kruis e.d.	126	11,66	11,80	37,9	-0,07*	-0,07*
vakbond	470	11,57	11,53	40,5	-0,04	-0,02
vrouwenorganisatie	142	11,31	11,40	41,4	0,00	0,00
caféclubje	79	10,94	10,88	42,9	0,01	0,00
gepensioneerden	81	9,06	9,03	45,1	0,02	-0,07*
steekproef	1341	11,41		41,3		

*= $p < 0,05$; **= $p < 0,01$; ***= $p < 0,001$

Voor de verschillende soorten organisaties geven we: a) aantal 'ooit-leden'; b) gemiddeld opleidingsniveau huidige leden; c) gemiddeld opleidingsniveau 'ooit'-leden (huidige+vroegere leden); d) gemiddelde score op schaal voor etnocentrisme; e) enkelvoudige correlatie tussen ootlidmaatschap en etnocentrisme; f) partiële correlatie tussen ootlidmaatschap en etnocentrisme, gecontroleerd voor opleiding, leeftijd, inkomen en geslacht van de respondent.

individuele belangenbehartiging (Young, 2000: 162). Een dergelijk verband werd echter niet teruggevonden. We vonden wel een verband met de kenmerken van het ledenbestand, meer bepaald met het gemiddeld opleidingsniveau. Voor elk van de soorten verenigingen die in de survey waren opgenomen, kunnen we het gemiddeld scholingsniveau van de leden bepalen. Omdat een aantal soorten verenigingen slechts zeer zwak vertegenwoordigd waren hebben we daarbij de oorspronkelijk 22 verschillende categorieën gehergroepeerd tot 18 soorten organisaties. Binnen deze organisaties zien we duidelijke verschillen optreden (tabel 4).

Vredes- en mensenrechtenorganisaties, milieugroepen en school- en wijkraden blijken over het algemeen leden te rekruteren met een hoog opleidingsniveau. Culturele, politieke, socio-culturele en sportorganisaties kunnen worden ondergebracht in een middengroep, met gemiddeld zo'n 12 jaar voltooide schoolse opleiding. Ten slotte hebben we een groep organisaties waarvan de leden een relatief lage scholingsgraad hebben, zoals vakbonden, vrouwenorganisaties en caféclubjes. Bejaardenorganisaties, ten slotte, wijken in extreme mate af van dit algemene beeld, met een gemiddeld opleidingsniveau van slechts 9 jaar. Deze uitzonderingspositie kan worden toegeschreven aan het feit dat deze oudere leeftijdsgroep in het algemeen veel minder scholingskansen heeft gekregen dan de latere generaties. In een volgende kolom van tabel 4 geven we ook het gemiddelde opleidingsniveau van de ooit-leden, maar de afwijkingen met de vorige kolom zijn bijzonder klein.³ Als we vervolgens de gemiddelde score op de etnocentrismeschaal nagaan, verloopt het verband zoals we konden verwachten: het gemiddelde ligt duidelijk lager bij de organisaties die zich richten op leden met een hoog scholingsniveau dan bij de organisaties waarvan de leden eerder een gemiddeld scholingsniveau hebben.

In de volgende kolom van tabel 4 rapporteren we een enkelvoudige correlatie tussen het lidmaatschap van een dergelijke organisatie en de score op de etnocentrismeschaal. Ook deze kolom leert ons niets nieuws: gezien het nauwe verband tussen opleidingsniveau en etnocentrisme, is het evident dat er een sterk verband bestaat tussen het gemiddeld opleidingsniveau van de leden en de gemiddelde score op de etnocentrismeschaal. De laatste kolom van deze tabel is echter informatiever: hier rapporteren we de partiële correlatiecoëfficiënten voor de samenhang tussen lidmaatschap in de betreffende categorie en etnocentrisme, maar dan gecontroleerd voor opleiding, leeftijd, inkomen en geslacht van de correspondent. We meten dus geen bruto-samenhang meer, maar een netto-effect van het lidmaatschap van de desbetreffende organisatie. De partiële correlatiecoëfficiënt die we hier vinden, kent ongeveer hetzelfde verloop als de bèta-coëfficiënt die we vinden in een lineaire regressie waarbij opleiding, leeftijd, inkomen en geslacht simultaan als onafhankelijke variabelen worden ingevoerd (zie tabel 6). Men zou kunnen verwachten dat de partiële correlatiecoëfficiënten bijzonder laag zouden zijn. We weten immers dat etnocentrisme vooral wordt bepaald door het opleidingsniveau, en de samenhang zou dus zwakker moeten worden als we het opleidingsniveau van de respondent opnemen als controlevariabele. Dit blijkt echter niet het geval te zijn: de partiële correlatiecoëfficiënten blijven significant en krachtig.

Meer zelfs: de partiële correlatiecoëfficiënten blijken even sterk samen te hangen met het gemiddeld opleidingsniveau als de enkelvoudige correlatiecoëfficiënten. Uit de tabel kunnen

Tabel 5: Correlatie tussen opleidingsniveau en effect op ethnocentrisme

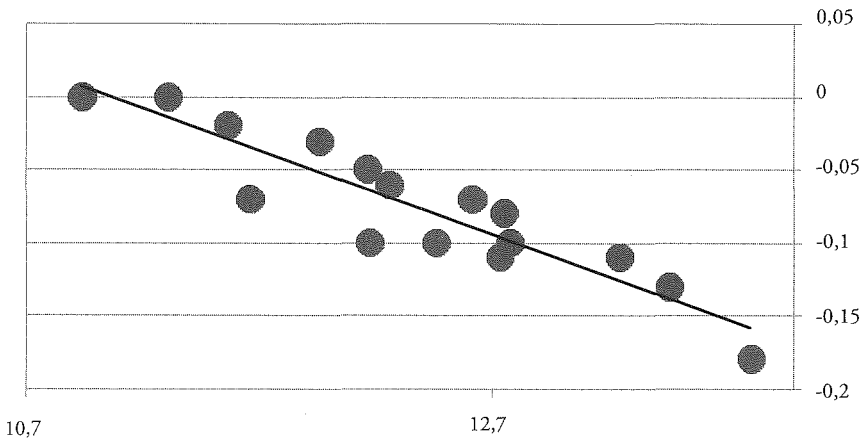
	met bejaarden-organisaties	zonder bejaarden-organisaties
Correlatie opleidingsniveau huidige leden/bruto-effect	-0,87	-0,91
Correlatie opleidingsniveau ooit-leden/bruto-effect	-0,77	-0,77
Correlatie opleidingsniveau huidige leden/netto-effect	-0,69	-0,93
Correlatie opleidingsniveau ooit-leden/netto-effect	-0,60	-0,81

Eenheden zijn bivariate correlaties op basis van de gegevens van tabel 4. Het ledental van de desbetreffende organisatie wordt gebruikt als wegingscoëfficiënt.

we afleiden dat er sprake is van een duidelijk verband: hoe hoger het gemiddeld scholingsniveau van de leden, hoe sterker het netto-reducerend effect van het lidmaatschap, gecontroleerd voor onder andere het opleidingsniveau. De correlatie tussen het huidig opleidingsniveau en het netto-effect op ethnocentrisme is $-0,69$ indien de organisaties worden gewogen naar rato van het aantal leden (tabel 5).

Tabel 4 toont echter aan dat we te maken hebben met één uitzondering, namelijk de bejaardenorganisaties. Zoals we reeds eerder hebben gezien kennen deze organisaties een zeer laag gemiddeld scholingsniveau, maar blijkbaar leveren ze toch effectief een bijdrage aan de reductie van ethnocentrisme. Indien we deze *outlier* buiten beschouwing laten, stijgt de correlatie van $-0,69$ tot maar liefst $-0,93$ en zien we in figuur 2 een haast lineair verband. Het buiten beschouwing laten van deze *outlier* kan inhoudelijk perfect worden verdedigd: het gemiddeld opleidingsniveau van gepensioneerdorganisaties wijkt extreem af van alle andere soorten organisaties, en dat door de hoge gemiddelde leeftijd van de leden van deze organisaties. Bij een dergelijk ouder publiek is de gemiddelde opleidingsduur dus blijkbaar geen goede, of althans een moeilijk vergelijkbare indicator voor het algemene opleidingsniveau.

Opvallend in figuur 2 is dat slechts een paar organisaties het beter doen wat betreft de reductie van ethnocentrisme, dan men zou kunnen voorspellen op basis van het gemiddelde opleidingsniveau van de leden. Het gaat dan met name om de vredesorganisaties, de jeugdgroeperingen, de religieuze verenigingen, de zorgende organisaties en het Rode Kruis. Het gaat dus telkens om organisaties die nadrukkelijk een sociale doelstelling hebben, en deze doelstelling vertaalt zich blijkbaar in een additief reducerend effect op ethnocentrisme. Men zou zelfs kunnen stellen dat deze altruïstische doelstelling een ruis veroorzaakt op het effect van het onderwijs: zonder deze vijf organisaties wordt de relatie tussen opleidingsniveau en netto-effect haast perfect, met een correlatie van $-0,98$. In het algemeen blijft echter de vaststelling gelden dat de doelstelling van de organisatie, voor wat betreft de reductie van ethnocentrisme, veel minder belangrijk is dan het gemiddelde opleidingsniveau van de leden.

Figuur 2: Gemiddeld opleidingsniveau van leden en partiële correlatie van het lidmaatschap met etnocentrisme. Y-as: partiële correlaties tussen lidmaatschap en etnocentrisme, gecontroleerd voor opleiding, inkomen, leeftijd en geslacht van respondent, voor zeventien soorten organisaties (zonder bejaardenorganisaties); X-as: gemiddeld opleidingsniveau van de leden, in aantal jaren voltooid onderwijs

7. Verenigingskenmerken en socialisatie

De sterke correlatie tussen opleidingsniveaus en het bruto-effect ($-0,91$, zonder de *outlier* van de bejaardenorganisaties) hoeft ons niet te verwonderen. We hebben immers gezien dat het opleidingsniveau de belangrijkste determinant is van etnocentrisme. Als we daarna echter een controle invoeren, uitgerekend op het opleidingsniveau van de respondenten, wordt deze correlatie zelfs nog iets sterker tot $-0,93$. De enige conclusie die we hieruit kunnen trekken is dat blijkbaar niet alle soorten verenigingen even effectief etnocentrisme reduceren: de mate waarin een organisatie erin slaagt etnocentrisme te beperken hangt zeer nauw samen met het gemiddeld opleidingsniveau van de leden. Rekening houdend met de zeer sterke invloed van opleiding op etnocentrisme (zie model 1 in tabel 3), kunnen we verwachten dat deze organisaties met hoog opgeleide leden ook organisaties zullen zijn met initieel reeds een laag etnocentrismeniveau, dat dan blijkbaar nog verder gereduceerd wordt door de interactie binnen de organisatie. Binnen deze organisaties zal de tolerantie voor een etnocentrisch discours veel lager zijn dan in organisaties van laaggeschoolden. Deze vaststelling kan niet worden verklaard door de gebruikelijke uitgangspunten in het sociaal-kapitaaldebat, die eerder suggereren dat alle vormen van verenigingsinteractie leiden tot een reductie van het etnocentrisme. De onderzoeksresultaten zijn daarentegen wel compatibel met de sociaal-psychologische stellingname over de contextgebondenheid van groepseffecten.

Tot dusver hebben we in onze analyse vooral een beroep gedaan op correlatiecoëfficiënten.

Tabel 6: Het verband tussen etnocentrisme en lidmaatschap

	B (SE B)	β
Geslacht	-0,86 (1,06)	-0,02
Leeftijd	0,11 (0,04)**	0,09
Inkomen	0,03 (0,20)	0,01
Opleiding	-0,82 (0,20)***	-0,15
Lid organisatie hoog opleidingsniv. (>13,0j)	-6,35 (1,31)***	-0,15
Lid org. middelhoog opleidingsniv. (12,5-13,0)	-3,83 (1,16)**	-0,10
Lid org. middellaag opleidingsniveau (12,0-12,5)	-1,53 (1,14)	-0,04
Lid organisaties laag opleidingsniveau (<12,0j)	1,81 (1,11)	0,05
Tijd aan televisie	0,22 (0,04)***	0,16
Christelijk	1,38(1,15)	0,04
Cte.	44,59 (3,92)***	
adj. r ² : 0,18		

*= $p<0,05$; **= $p<0,01$; ***= $p<0,001$

Eenheden zijn respectievelijk niet-gestandaardiseerde (met standaardafwijking) en gestandaardiseerde coëfficiënten van een Ordinary Least Squares regressie.

Een regressieanalyse toont echter dezelfde effecten. Om de regressie hanteerbaar te houden hebben we de 18 soorten verenigingen nog verder gegroepeerd. In een eerste groep vinden we de organisaties met een gemiddeld scholingsniveau van meer dan 13 jaar (vrede, mensenrechten, leefmilieu, wijk en schoolcomités). Bij een tweede groep ligt het gemiddeld opleidingsniveau van de leden tussen de 13,0 en de 12,5 jaar (gezin, kunst, religie, politiek, jeugd). De derde groep heeft leden met een gemiddeld opleidingsniveau tussen de 12,5 en de 12,0 jaar (sport, zorg, socio-cultureel). De vierde groep heeft een gemiddeld opleidingsniveau onder de 12,0 jaar (hobby, Rode Kruis, vakbond, vrouwen, café). Opnieuw hebben we de bejaardenorganisaties buiten beschouwing gelaten. We gebruiken het lidmaatschap van één van deze vier groepen als een dichotome variabele, die we simultaan met andere variabelen invoeren. De regressie die gerapporteerd wordt in tabel 6 toont aan dat alleen het lidmaatschap van organisaties met een hoog of middelhoog gemiddeld opleidingsniveau een sterk en significant reducerend effect heeft op etnocentrisme. Dit effect verzwakt bij de categorie met een middellaag opleidingsniveau, om ten slotte zelfs licht doch niet-significant positief te worden bij de categorie met het laagste opleidingsniveau.

Als we ervan zouden uitgaan dat de interactie binnen organisaties automatisch leidt tot een reductie van het etnocentrisme, kunnen we dit resultaat nauwelijks verklaren. De oorzaak van het verschil lijkt veeleer te liggen in de vraag met wie men interageert: in vakbondskringen zal een zekere mate van etnocentrisme allicht nog worden geduld. Dit lijkt echter ondenkbaar binnen organisaties die zich specifiek richten tot hogeschoolden, zoals bijvoorbeeld de vredesbeweging en andere nieuwe sociale bewegingen, die juist worden gekenmerkt door een antiracistisch en links-libertair waardenpatroon (Hellemans & Hooghe, 1995).

Een mogelijke lijn van kritiek is dat het effect dat we hebben teruggevonden idiosyncratisch zou zijn, gezien het feit dat in de Vlaamse samenleving het samenleven van diverse cul-

turen is uitgegroeid tot een bijzonder actueel politiek thema. Ten eerste kunnen we echter herhalen dat etnocentrisme een kernelement is binnen het hele cultureel-conservatieve waardencomplex, en dat dit zeker niet alleen in de Belgische context het geval is. Ten tweede hebben we soortgelijke analyses ook herhaald met andere afhankelijke variabelen, en dan krijgen we vergelijkbare resultaten: telkens is het zo dat het lidmaatschap van verenigingen met een hogeschoold publiek de houdingen die initieel reeds kenmerkend zijn voor hogeschoolden nog versterkt, zij het dat de teruggevonden verbanden niet altijd even rechtlijnig zijn als in het geval van het etnocentrisme. Als we bijvoorbeeld een meetschaal voor politieke machteloosheid hanteren als afhankelijke variabele, zien we dat de resultaten identiek lopen: hoe hoger het gemiddelde opleidingsniveau van de desbetreffende groep verenigingen, hoe sterker het reducerend effect op deze houding.

8. Besluit

Binnen het sociaal-kapitaaldebat vinden we twee verklaringsmodellen terug voor de positieve samenhang tussen lidmaatschap van vrijwillige organisaties en de gehechtheid aan pro-sociale houdingen. Sommige auteurs gaan uit van een socialisatielogica, anderen proberen dit verband te verklaren door middel van processen van zelfselectie. Een probleem bij de socialisatiethese is echter dat de groepsprocessen die worden verondersteld, niet worden aangetoond in sociaal-psychologisch onderzoek. Er is geen enkel onderzoek waaruit zou moeten blijken dat interactie binnen een groep leidt tot de vorming of de versterking van veralgemeend vertrouwen. Daarentegen toont dit sociaal-psychologisch onderzoek wel aan dat er sprake is van waardencongruentie binnen groepen: de leden zullen een wederzijdse invloed uitoefenen op elkaars waardenpatronen en opvattingen. Onze onderzoeksresultaten bieden weinig steun aan de veralgemeende socialisatiethese: hoewel het lidmaatschap als dusdanig een negatief effect blijkt te hebben op etnocentrisme, geldt dit niet voor alle soorten organisaties. Enkel die organisaties waarvan we op grond van het gemiddelde scholingsniveau van de leden kunnen vermoeden dat ze weinig ontvankelijk zijn voor een etnocentrisch discours, blijken, gecontroleerd voor het opleidingsniveau van de respondent, een netto-reducerend effect te hebben op etnocentrisme. Dit wijst eerder in de richting van waardencongruentie binnen de vereniging. Dit proces van waardencongruentie, waarvan het bestaan wordt ondersteund door de sociaal-psychologische theorievorming en het daarbij horende experimenteel onderzoek, en dat we ook vinden in onze analyse, levert ons, voor het eerst, een betrouwbaar causaal mechanisme waarlangs we de socialisatiefunctie van het verenigingsleven kunnen verklaren.

Deze vaststelling is niet onbelangrijk binnen het sociaal-kapitaaldebat, waarin al te vaak wordt geredeneerd alsof zelfselectie en socialisatie elkaar uitsluitende fenomenen zouden zijn. De logica van de sociaal-psychologisch waardenonderzoek impliceert echter dat zelfselectie en socialisatie in een interactierelatie staan tot elkaar. Juist doordat vrijwillige organisaties een selecte doorsnede vormen van de volledige bevolking, kunnen binnen deze organisaties specifieke socialisatie-effecten optreden. De kenmerken van deze socialisatiecontext worden juist

bepaald door het voorafgaande proces van zelfselectie: doordat verenigingen een hogere concentratie van sociaal gemotiveerde personen zullen kennen, zullen die sociaal wenselijk geachte houdingen nog worden versterkt. De convergentie treedt daarbij niet op rond een reeds vooraf gegeven gemiddelde, maar op een meer extreem niveau. Dit proces van zelfcategorisatie beantwoordt daardoor aan wat de Tocqueville reeds zag als de functie van het verenigingsleven: 'l'action lente et tranquille de la société sur elle-même' (de Tocqueville, 1835: 412). Verenigingen zullen dus niet in alle omstandigheden een gunstig effect hebben op de opbouw van sociaal kapitaal: dit effect verschijnt niet als een *deus ex machina*, maar wordt endogeen geïnduceerd. Binnen een criminele organisatie zullen de leden worden gesocialiseerd in een corresponderend waardenpatroon, en de organisatie kan op die manier worden beschouwd als een bron van 'onsociaal' kapitaal. Als we de logica van de waardencongruentie volgen, volgt hieruit dat lidmaatschap van een racistische organisatie in principe zou moeten leiden tot een versterking van de gevoelens van racisme onder de leden. In het Spanje van Franco zal het verenigingsleven waarschijnlijk een invloed hebben gehad die we nu niet langer als sociaal wenselijk zouden bestempelen. Alleen zal het in de liberale democratieën van West-Europa en Noord-Amerika zo zijn dat er veel meer organisaties zijn waarin een sociaal wenselijk geacht waardenpatroon domineert, dan organisaties waarin bijvoorbeeld onverdraagzaamheid, fanatisme of ethnocentrisme als norm gelden. Ondanks het feit dat misschien niet elke vereniging afzonderlijk kan worden beschouwd als een aanwinst voor het maatschappelijk weefsel, zal het verenigingsleven als geheel daardoor een belangrijke rol spelen bij de verspreiding en versterking van deze waarden, en fungeert het daardoor inderdaad als een bron van sociaal kapitaal in de westerse liberale democratieën.

Noten

1. De auteur is postdoctoraal onderzoeker bij het Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek-Vlaanderen en deeltijds docent aan de Universitaire Instelling Antwerpen. Correspondentieadres: Marc Hooghe, Vakgroep Sociologie, Vrije Universiteit Brussel, Pleinlaan 2, B-1050 Brussel, Marc.Hooghe@vub.ac.be. De auteur dankt Dietlind Stolle, Staf Hellemans, Nadia Molenaers, Wout Ultee en Ric Uslaner voor hun constructieve opmerkingen bij een eerdere versie van dit artikel.
2. Men zou hier natuurlijk het tegenargument kunnen opperen dat we niet zozeer ethnocentrisme als dusdanig meten, maar wel de mate van culturele sofisticatie waarmee men over etniciteit spreekt. De hoger opgeleiden 'weten' dat het in onze samenleving aanwezig is een multicultureel discours aan te hangen; terwijl de lager opgeleiden in mindere mate deze culturele code naleven. Hoewel het consistente antwoordpatroon op deze vragen geen bovenmatig grote invloed van sociale wenselijkheid suggereert, is de vraag ook niet relevant voor de huidige vraagstelling: het doet voor de bewijsvoering niet ter zake of de beïnvloeding zich enkel afspeelt op het niveau van het discours of ook op de reël gehuldigde waarden.
3. In een andere analyse hebben we ook rekening gehouden met het gemiddelde opleidingsniveau van de ooit-leden, en niet alleen van de huidige leden, maar dit gaf nauwelijks andere resultaten.

Literatuur

- Abrams, D. & Hogg, M. (red., 1991). *Social Identity Theory*. New York: Springer.
- Adler, P. & Adler, P. (1998). *Peer Power*. New Brunswick: Rutgers University Press.
- Ajzen, I. & Fishbein, M. (1980). *Understanding Attitudes and Predicting Social Behavior*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Asch, S. (1952). *Social Psychology*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Bankston, C. & Caldas, S. (1996). Majority African American Schools and Social Injustice. *Social Forces*, 75, 535-555.
- Billiet, J., Carton, A. & Eisinga, R. (1995). Contrasting Effects of Church Involvement on the Dimensions of Ethnocentrism. *Social Compass*, 42, 97-108.
- Billiet, J., Carton, A. & Huys, R. (1990). *Onbekend of onbemind? Een sociologisch onderzoek naar de houding van de Belgen tegenover migranten*. Leuven: Dpt. Sociologie van de KULeuven.
- Brehm, J. & Rahn, W. (1997). Individual Level Evidence for the Causes and Consequences of Social Capital. *American Journal of Political Science*, 41, 999-1023.
- Dekker, P. (red., 1999). *Vrijwilligerswerk vergeleken. Civil society en vrijwilligerswerk III*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Duncan, S. & Fiske, D. (1977). *Face to face Interaction*. Hillsdale: Erlbaum.
- Elchardus, M., Hooghe, M. & Smits, W. (1998). *Technisch verslag bij de survey TOR98*. Brussel: Vrije Universiteit Brussel, Vakgroep Sociologie.
- Forsyth, D. (1983). *An Introduction to Group Dynamics*. Monterey: Brooks & Cole.
- Goslin, D. (red., 1969). *Handbook of Socialization Theory and Research*. New York: Rand McNally.
- Hart, J. De & Dekker, P. (2000). Kerkelijkheid en maatschappelijke participatie in Nederland. In M. Hooghe (red.). *Sociaal kapitaal en democratie* (pp. 147-174). Leuven: Acco.
- Haslam, S.A. & Oakes, P.J. (1999). Social Identity Salience and the Emergence of Stereotype Consensus. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 25, 809-818.
- Hendrick, C. (red., 1987). *Group Processes*. Newbury Park: Sage.
- Hellemans, S. & Hooghe, M. (red., 1995). *Van mei '68 tot Hand in Hand. Nieuwe sociale bewegingen in België*. Leuven: Garant.
- Hooghe, M. (1993). Van herriesschoppers tot politieke vernieuwers. Evoluties in de sociologische visie op sociale bewegingen. *Tijdschrift voor Sociologie*, 14, 279-312.
- Hooghe, M. (1999a). Cumulatieve participatiepatronen en de democratiserende functie van het verenigingsleven. *Sociale Wetenschappen*, 42, 24-51.
- Hooghe, M. (1999b). Participatie en de vorming van sociaal kapitaal. Een exploratie van het causaal verband tussen participatie en maatschappelijke houdingen. *Sociologische Gids*, 46, 494-520.
- Hooghe, M. (red., 2000a). *Sociaal kapitaal en democratie. Verenigingsleven, sociaal kapitaal en politieke cultuur*. Leuven: Acco.
- Hooghe, M. (2000b). Culturele en maatschappelijke kenmerken en het participatieniveau van de Vlaamse bevolking. In M. Hooghe (red.). *Sociaal kapitaal en democratie* (pp. 113-146). Leuven: Acco.
- Houtman, D. (2000). *Een blinde vlek voor cultuur*. Assen: Van Gorcum.
- Katz, E. & Lazarsfeld, P. (1955). *Personal Influence*. New York: Free Press.
- Levine, J. & Russo, E. (1987). Majority and Minority Influence. In C. Hendrick (red.). *Group Processes* (pp. 13-54). Newbury Park: Sage.

- Lipset, S.M.(1959). Democracy and Working-Class Authoritarianism. *American Sociological Review*, 24, 482-502.
- Merton, R. & Kitt, A. (1950). Contributions to the Theory of Reference Group Behavior. In R. Merton & P. Lazarsfeld (red.). *Continuities in Social Research*. Glencoe: Free Press.
- Mills, T. & Rosenberg, S. (red., 1970). *Readings on the Sociology of Small Groups*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Newton, K. (1999). Social Capital and Democracy in Modern Europe. In J. van Deth e.a. (red.). *Social Capital and European Democracy* (pp. 3-24). London: Routledge.
- Nieuwbeerta, P. & Flap, H. (2000). Kruising van sociale kringen en politieke keuze. *Mens & Maatschappij*, 75, 40-61.
- Pattyn, B. (1998). *Het verlaten gevoel*. Kapellen: Pelckmans.
- Paulus, P. (red., 1989). *Psychology of Group Influence*. Hillsdale: Erlbaum.
- Putnam, R. (1993). *Making Democracy Work*. Princeton: Princeton University Press.
- Putnam, R. (1995). Tuning In, Tuning Out. The Strange Disappearance of Social Capital in America. *PS: Political Science and Politics*, 28, 664-683.
- Putnam, R. (2000). *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.
- Rosenblum, N. (1998). *Membership and Morals*. Princeton: Princeton University Press.
- Skinner, M. & Stephenson, G. (1981). The effects of intergroup comparison on the polarization of opinions. *Current Psychological Research*, 1, 49-61.
- Stolle, D. (1998). Bowling Alone, Bowling Together. *Political Psychology*, 19, 497-526.
- Stolle, D. (2000a). Het onderzoek naar sociaal kapitaal. In M. Hooghe (red.). *Sociaal kapitaal en democratie* (pp. 25-59). Leuven: Acco.
- Stolle, D. (2000b). *Communities of Trust*. [dissertatie] Princeton: Princeton University.
- Tajfel, H. (1981). *Human Groups and Social Categories*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Taylor, C. (1989). *Sources of the Self*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tocqueville, A. De (1835[1992]). *De la démocratie en Amérique*. Paris: Gallimard/Pléiade.
- Turner, J. (1982). Towards a cognitive redefinition of the social group. In H. Tajfel (red.). *Social Identity and Intergroup Relations* (pp. 15-40). Cambridge: Cambridge University Press.
- Turner, J. & Oakes, P. (1989). Self-Categorization Theory and Social Influence. In P. Paulus (red.). *Psychology of Group Influence* (pp. 233-275). Hillsdale: Erlbaum.
- Turner, J. e.a. (1987). *Rediscovering the Social Group*. Oxford: Basil Blackwell.
- Uslaner, E. (1998). Social capital, television and the 'mean world'. *Political Psychology*, 19, 441-467.
- Verba, S. (1961). *Small Groups and Political Behavior*. Princeton: Princeton University Press.
- Verba, S. & Nie, N. (1972). *Participation in America*. New York: Harper and Row.
- Verba, S., Schlozman, K.L. & Brady, H. (1995). *Voice and Equality*. Cambridge (Mass.): Harvard University Press.
- Williams, T. (red., 1975). *Socialization and Communication in Primary Groups*. The Hague: Mouton.
- Yamagashi, T. & Yamagashi, M. (1994). Trust and Commitment in the United States and Japan. *Motivation and Emotion*, 18, 129-166.
- Young, I.M. (2000). *Inclusion and Democracy*. Oxford: Oxford University Press.
- Young-Bruehl, E. (1996). *The Anatomy of Prejudices*. Cambridge (Mass.): Harvard University Press.